

L I N D H O L M

R E S T A U R E R I N G A B

tekniska och antikvariska projektörer

STENVALVSBRON I SVENLJUNGA

Antikvariskt utlåtande
&
konsekvensbeskrivning

INNEHÅLL

INLEDNING	3
SKYDDSTATUS OCH KULTURHISTORISK VÄRDEBESKRIVNING	4
Kulturmiljölagen	4
Broinventering i Älvsborgs Län	4
Förslag till kulturmiljöprogram	4
Gällande stadsplan	4
HISTORIK	5
Stenvalvsbroar	5
Stenvalvsbron i Svenljunga	6
Kronologi	10
BESKRIVNING	11
KULTURHISTORISK VÄRDERING & KONSEKVENSBESKRIVNING	15
Sammanfattning	15
Värde- och konsekvensbeskrivning	15
KÄLLOR	17

Göteborg 2023-02-17
Anna Rodin & Anna Jansén Svärd

L I N D H O L M
R E S T A U R E R I N G A B

Drottninggatan 29
41114 GÖTEBORG
TEL: 031-336 09 40

E-POST:
anna@lindholm-restaurering.se
anna.jansen@lindholm-restaurering.se

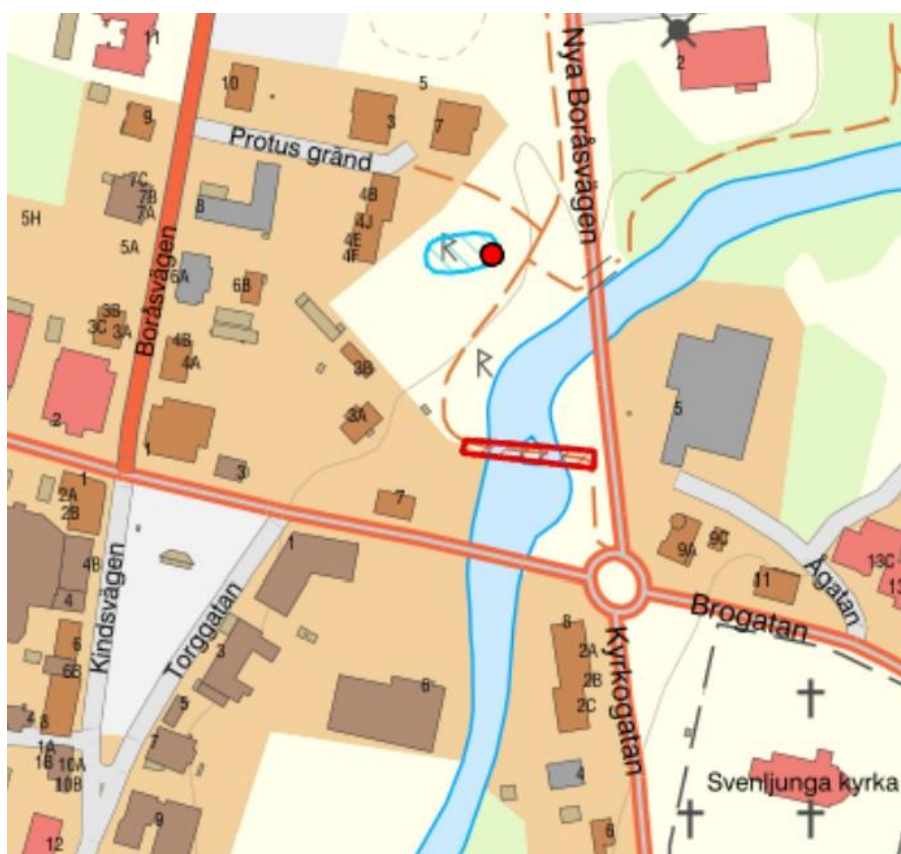
HEMSIDA:
www.lindholm-restaurering.se

INLEDNING

Fastighetsbeteckning	SVENLJUNGA 5:399
Fornlämningsnummer	L1964:5538
Cert. Sakkunnig kulturvärden	Anna Rodin, Lindholm Restaurering AB

Stenvalvsbron i Svenljunga är en 54m lång kallmurad bro i två valv. Bron utgör en del av en ålderdomlig vägsträckning mellan Jönköping och västkusten. Bron skyddas som fornminne enligt 2 kapitlet Kulturmiljölagen och är upptagen i ett förslag till kulturmiljöprogram för Svenljunga kommun samt i en inventering av länets broar.

Den ålderdomliga stenvalvsbron i Svenljunga rasade delvis under november 2022. Svenljunga kommun som övertagit ansvaret för bron från Trafikverket önskar nu söka ekonomiska medel i syfte att återställa bygdens landmärke och säkerställa dess fortlevnad samt användning som uppskattad gång- och cykelbro. Lindholm Restaurering har av Svenljunga kommun fått i uppdrag att ta fram antikvariskt utlåtande med konsekvensbeskrivning som underlag för bidragsansökan.

Centrala Svenljunga med stenvalvsbron centrerad mellan det kilformade torget, den tidigare kyrkans placering (blåmarkerad) och den nyare kyrkan. Källa: Länsstyrelsens informationskarta för Västra Götaland.

SKYDDSTATUS OCH KULTURHISTORISK VÄRDEBESKRIVNING

Kulturmiljölagen

Stenvalvsbron i Svenljunga är skyddad som fornminne enligt 2 kapitlet i Kulturmiljölagen.

Broinventering i Älvsborgs Län

1979-1980 genomförde Älvsborgs Länsmuseum en inventering av länets broar där stenvalvsbron i Svenljunga fick den inom inventeringen högsta kulturhistoriska klassningen. Bron beskrevs då som *”ett av Älvsborgs läns allra vackraste byggnadsverk och passar bra in i landskapsbilden och är väl synligt från den permanenta bron.”*

Förslag till kulturmiljöprogram

1993 togs ett förslag till kulturmiljöprogram fram för Svenljunga kommun i vilken bron är upptagen med hänvisning till Broinventeringen från 1980.

Gällande stadsplan

Stenvalvsbron ligger inom FÖRSLAG TILL STADSPLAN FÖR DEL AV SVENLJUNGA KÖPING I ÄLVSBORGS LÄN CENTRALA DELEN, antagen 1957.

HISTORIK

Stenvalvsbroar

Vattenövergångar och vadställen uppbyggda av stockar, ris, sten och grus eller enkla spänger har funnits sedan stenåldern. Redan under förhistorisk tid började även enklare typer av träbroar byggas, framför allt under järnåldern då transporter med häst och vagn ökade.

Valvbroar, som är den vanligaste typen av stenbro, omnämns i Sverige redan under 1100-talet men de uppträder i större utsträckning under 1600-talet, för att under 1700-talet kraftigt öka i antal. Under 1800- och 1900-talet byggdes även broar av järn, ofta i samband med utbyggnaden av järnvägsnätet, men traditionen med stenvalvsbroar levde kvar ända in på 1930-talet.

Valvbrons princip är att dess belastning tas upp genom tryckkrafter i ett eller flera valv. De flesta stenvalvsbroar är kallmurade av natursten men under 1900-talet användes främst tuktad och bearbetad sten.

Enligt Länsstyrelsen i Gävleborg finns idag omkring 600 stenvalvsbroar bevarade i landet. Den längsta återfinns i Öjebro i Östergötland; 65 meter lång och byggd 1797.

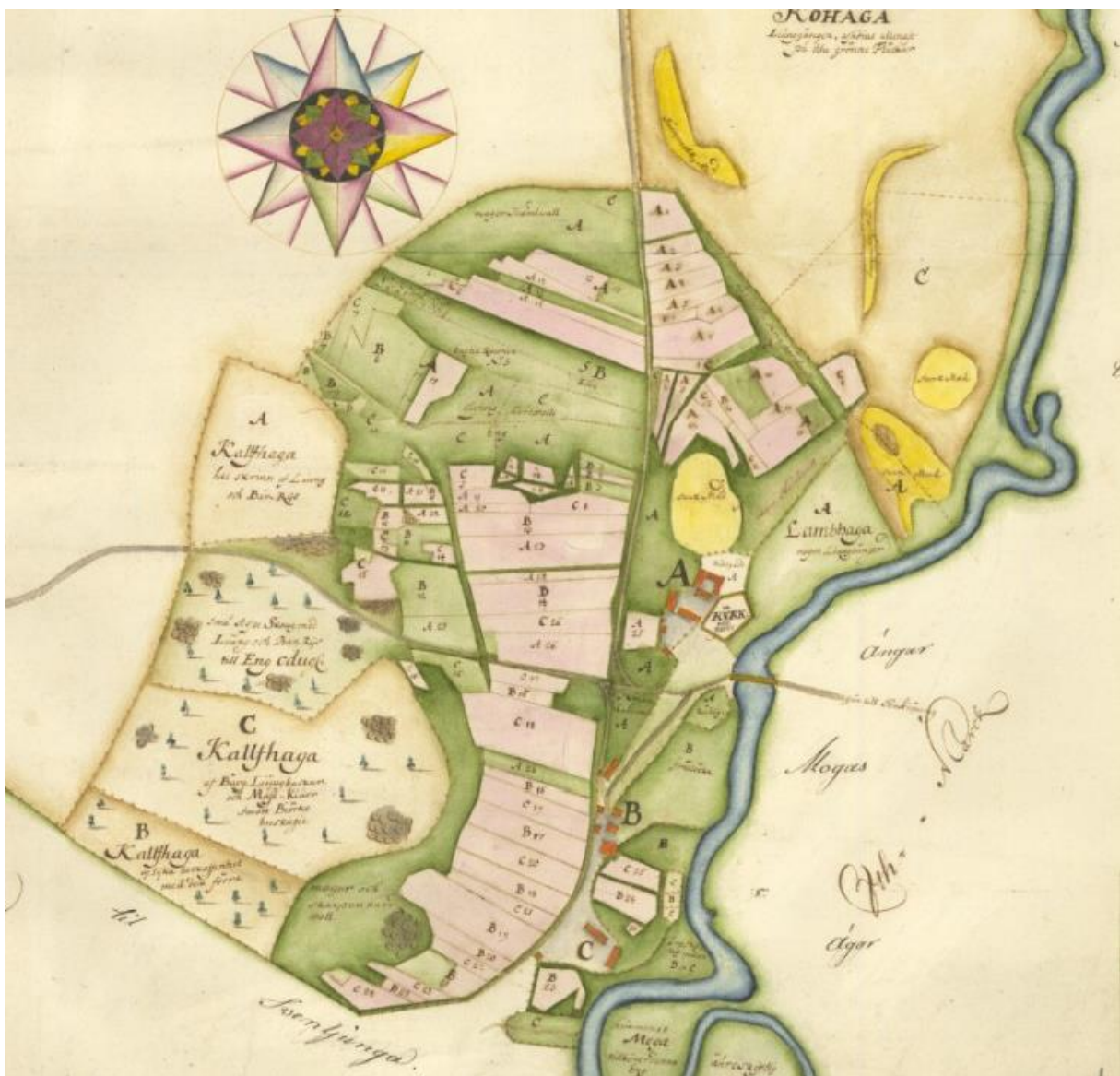

Sveriges längsta stenvalvsbro i Öjebro, Östergötland. Fotografi från 1926. Källa: Östergötlands Museum.

Stenvalvsbron i Svenljunga

Svenljunga är placerat på den plats där de ålderdomliga vägarna mellan Göteborg - Jönköping och Borås - Falkenberg korsas. I direkt anslutning till Svenljungas centrala delar, väster om Ätran finns ett stort antal fornlämningar i form av boplatser, fornråkrar, gravfält och stensättningar som tyder på att platsen har varit bebodd sedan förhistorisk tid. 1526 höll Gustav Vasa ting i Svenljunga, som under 1650-talet även blev utsett till tingsstad då det vid den tiden utgjort centrum för Kinds härad under flera århundraden.

Kyrkorna har historiskt uppförts i städers eller bygders absoluta centrum. En karta från 1699 över Svenljunga visar prästgård och kyrkogård belägen i direkt närhet till en bro över Ätran som utgör del av vägsträckningen mellan Göteborg och Jönköping. Ett kort stycke efter bron korsas denna väg med vägen mellan Borås och Falkenberg och ett stenkast söder om korningen är en gästgivargård utmärkt.

Utsnitt av geometrisk avmätning över Svenljunga från 1699. Korsningen av vägsträckningarna ålderdomliga vägsträckningar centralt i bild. Broläget över Ätran har samma läge som dagens stenvalvsbro. A markerar prästgården med intilliggande kyrkogård. B markerar gästgivaregården och C benämns som klockaregården. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

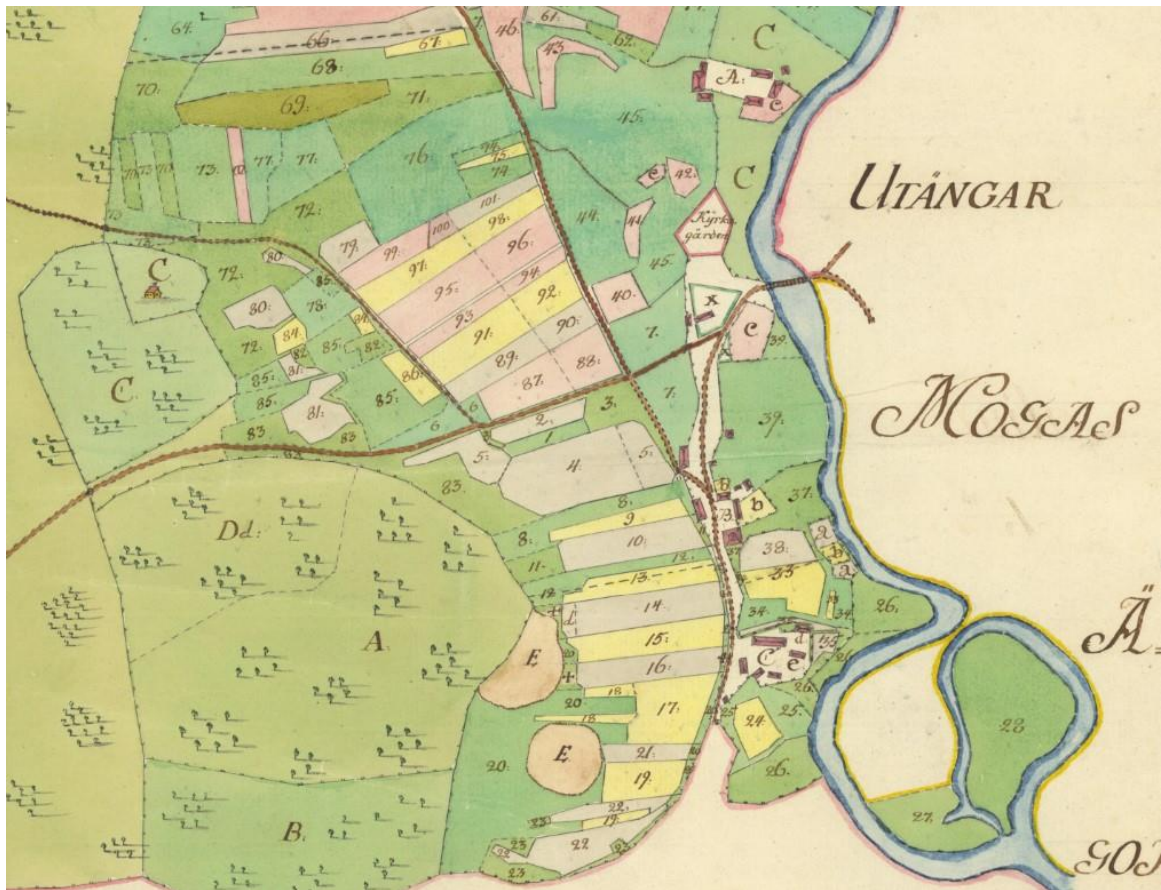
Den ursprungliga kyrkan brann 1714 tillsammans med prästgården och därefter restes en ny kyrka av trä på samma plats, vilken vi kan se utmärkt på karta från 1735. Vid biskopsvisitationen 1820 anmärktes det på Svenljungas- samt intilliggande Ullasjös kyrkas dåliga skick och det föreslogs därför en sammanslagning av de två församlingarna samt uppförande av en ny, gemensam kyrka. Denna nya kyrka uppfördes på andra sidan om Ätran på det så kallade "Moga Hed", 400 meter öster om den tidigare kyrkans placering i Svenljunga och stod klar 1829.

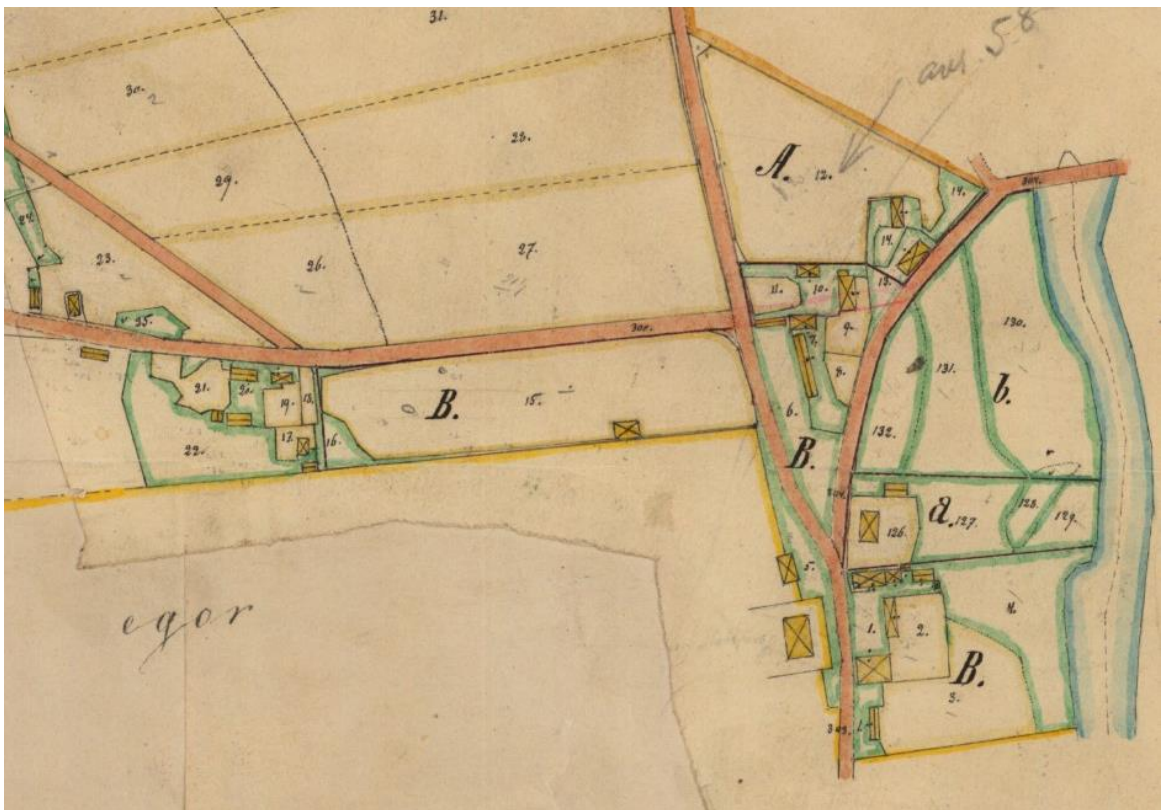
Utsnitt av karta från 1735 föreställande "Svänliunga" med utmärkt bro, kyrka och tingshus. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Broläget på kartan från 1699 är sannolikt än äldre som en del av en ålderdomlig vägsträckning men dess kontinuitet avseende placering kan från och med denna tidpunkt beläggas i kartor fram till idag. Sannolikt var bron till en början av trä, vilket också illustrationerna på kartor fram till 1757 indikerar. På nästkommande karta från 1872, är dock illustrationen förändrad och ett mittfundament med strömnäbb är utmärkt, vilket indikerar att stenalvsbron nu har byggts.

Det finns dock de som hävdar att stenalvsbron byggdes redan på 1600-talet och i en broinventering som Läns museet genomförde 1980 skrivs att det finns uppgifter om att bron skulle kunna vara byggd under 1700-talet. 1846 skriver Borås tidning att "Svenljunga bro är nedrasad och därigenom blifwit ofarbar" varpå den skulle repareras och i samband med förberedelser inför ännu en reparation under 1990-talet bedömdes bron vara byggd 1822 eller 1823. En bedömning som inte helt otänkbar då tillfället sammanfaller med byggandet av Svenljunga och Ullasjö nya kyrka som stod färdig 1829 på motsatt sidan Ätran, sett från Svenljungas äldre kyrkas och samhälles belägenhet.

Utsnitt av karta från 1757, bro fortsatt illustrerad som träbro. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Utsnitt av karta från 1872, bro med utritad strömnäbb. Källa: Lantmäteriets historiska kartor.

Fotografi från 1946 österut mot nya kyrkan. Källa: Digitalt museum.

1904 byggdes en bågjärnbrö ett femtiotal meter nedströms om Stenvalvsbron, vilken då övergick till att användas enbart för gång- och cykeltrafik. Bron från 1904 ersattes under 1950-talet med en än modernare bro och i samband med detta återtog stenalvsbron tillfälligt för motortrafik. I samband med detta noterades stenalvsbron vara i dåligt skick med krossade och spruckna valvstenar samt hål efter utfallna stenar.

I en broinventering genomförd av Läns museet 1980 tillskrivs bron högsta kulturhistoriska värdeklassning och beskrivs som *"ett av Älvsborgs läns allra vackraste byggnadsverk och passar bra in i landskapsbilden och är väl synligt från den permanenta bron."*

Mot slutet av århundradet befann sig stenalvsbron i omfattande förfall och Riksantikvarieämbetet tillsammans med Länsstyrelsen förordade under mitten av 1990-talet att bron skulle återställas med traditionell teknik då den skyddats som fornlämning. Länsstyrelsen skriver i ett yttrande att *"brons kulturhistoriska värde – dess autenticitet eller äkthet – till stor del består av brons ursprungliga*

tekniska verkningssätt, förutom dess läge, dess funktion som bro, dess utseende och material. Att bevara kunskapen att underhålla, reparera och bygga stenvalvbroar är ytterligare ett mål för kulturmiljövården". Med hjälp av ekonomiskt bidrag från Länsarbetsnämnden och Länsstyrelsen påbörjades arbetet med att bryta och tukta kompletterande sten inför projektet vilket sedan följdes av nedplockning av bron sten för sten och återuppbyggnad enligt traditionell teknik med hjälp av träställningar. 1999 den stod stenvalvsbron klar för återöppnande.

Fotografi från slutet av 1990-talet då bron plockades ned för att återuppbyggas i enlighet med traditionell teknik. Källa: Länsstyrelsen i Västra Götalands Län.

Under 2000-talet har flertalet tillfällen av mycket höga vattenflöden i Ätran inträffat, vilket historiskt inneburit kraftiga påfrestningar på bron. I november 2022, bara dagar innan det planerade firandet av dess 200-årsjubileum, rasade delar av mittfundamentet samt västra valvet i dess sida nedströms.

Kronologi

1699 – Första kartan med aktuellt broläge markerat.

1758-1872 – Sannolik nybyggnad.

1846 – Reparation, sannolikt av aktuell bro.

1904 – Bron tas ur trafik för motorfordon genom byggande av ny, intilliggande bro.

1950-tal Bron återtas tillfälligt i trafik för motorfordon då intilliggande bro byggs om. I samband med detta upptäckts skador på stenvalvsbron.

1999 – Restaurering genom nedmontering och återuppbyggnad av bro enligt traditionella metoder.

2022 – Ras del av mittfundament och västra valvet i sidan nedströms.

BESKRIVNING

Stenvalvsbron sett från norr. Ett 20-tal meter söder om denna kör en lastbil över den bro som ersatte stenvalvsbron under tidigt 1900-tal och som sedan byggdes om under 1950-tal.

Stenvalvsbron i Svenljunga är belägen mellan två sentida broar i Svenljungas centrum. Den är även belägen mellan Svenljunga kyrkas äldre samt nutida placering. De kvarvarande lämningarna av den gamla kyrkan, 50 meter nordväst om stenvalvsbron utgörs idag av kyrkogård samt fornlämningsområde. Här står även en runsten som uppskattas vara från runt år 1000 e.kr som hittades under kyrkans kor 1887.

Stenvalvsbron i Svenljunga är 54 meter lång, kallmurad och uppbyggt av två valv som spänner 9,3 respektive 9,8 meter. Uppströms är mittfundamentet försett med en strömnäbb som skydd mot is och material som passerar under bron. Räcket utgörs av ståndare i sten sammanlänkade av kraftiga kättingar. Bron har fram till raset i november 2022 varit öppen för gång- och cykeltrafik.

Nedströms om det västra brofästet är en stentrappa belägen, vilken är ett tillhörande inslag i bromiljön. Ett annat inslag är den vägvisare med året 1803 inristat som är placerad på Ätrans östra bank, i bronns direkta närhet.

Den tidigare kyrkans placering, omkring 50 meter från västra brofästet, med runsten som hittades i dess kor under senare delen av 1800-talet.

Stenvalsbron sett från nordväst med den "nya" kyrkan i fonden, byggd 1829. Strömnäbben sticker ut framför- och skyddar mittfundamentet. Räckesständer av sten sammanlänkade av kätting.

Stenvalvsbron sett från sydväst, del av mittparti samt västra valvet rasade i november 2022.

Ålderdomlig stentrappa nedströms om västra brofästet. Tv och i vattnet skymtas fallna räcketståndare.

Bron från sydöst med vägvisare märkt 1803 i förgrunden. I fonden bakom träden skymtar den tidigare kyrkans placering.

KULTURHISTORISK VÄRDERING & KONSEKVENSBESKRIVNING

Sammanfattning

Svenljunga stenvalvsbro är skyddad som fornminne enligt kapitel 2 kulturmiljölagen och tillskrivs i en broinventering från 1980 högsta kulturhistoriska klassning samt beskrivs som *ett av Älvsborgs läns allra vackraste byggnadsverk*.

Bron utgör en viktig vattenövergång i den ålderdomliga vägsträckningen mellan Jönköping och Göteborg. Brolägets kontinuitet kan beläggas i kartor från 1600-talet fram till idag men är sannolikt än äldre. Läget befinner sig i centrala Svenljunga, mellan den tidigare- och nuvarande kyrkans placering och i direkt närhet till den gamla korsningen mellan Jönköping/Göteborgsvägen och Borås/Falkenbergsvägen. Svenljunga har en historia som köping samt centralort och tingsstad i Kinds härad.

Traditionen med stenvalvsbroar i Sverige sträcker sig ända tillbaka till 1100-talet men det var först under 1700-talet som de markant ökade i antal. Tekniken användes ända in på 1930-talet då den helt ersattes av moderna brokonstruktioner i stål och betong. Idag finns omkring 600 stenvalvsbroar bevarade i landet.

Stenvalvsbron i Svenljunga ersatte sannolikt en tidigare träbro under senare delen av 1700-talet eller tidigare delen av 1800-talet. Under tidigt 1900-tal togs den ur trafik för motorfordon då en ny bro byggdes ett 50-tal meter nedströms. Denna bro ersattes redan under 1950-talet och i samband med detta noterades pågående förfall av stenvalvsbron. Under 1990-talet var bron i akut dåligt skick och då beslutades att en omfattande räddningsåtgärd skulle genomföras. Bron plockades då ned sten för sten för att sedan återuppbyggas i enlighet med traditionella metoder.

Stenvalvsbron som sträcker sig i 54 meter över ån är kallmurad och bärs upp av två valv som vardera spänner över 9 meter. I november 2022 rasade delar av bronns mittfundament och västra valv. Svenljunga kommun som förvaltar bron söker nu möjliga vägar för återställande av kommunens högt uppskattade landmärke.

Värde- och konsekvensbeskrivning

Stenvalvsbron i Svenljunga besitter flertalet materiella och immateriella värden. Dessa sammanfattas som följande:

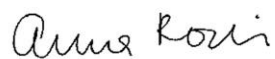
- En viktig del utav en ålderdomlig vägsträckning, avhängig säkra vattenövergångar för resande och transporter.
- Dess läge, vilket har en lång kontinuitet.
- Bevarad, ursprunglig funktion; Ätran kan korsas på samma plats och med samma bro som av så många tidigare generationer.
- Dess förmåga att förmedla kunskap om äldre tiders brobyggnadsteknik.
- Dess iögonfallande ålderdomliga karaktär, i bjärt kontrast till de intilliggande sentida broarna, vilket bidrar till historisk förankring.

- Som en del i ett större sammanhang av kulturhistoriskt värdefulla företeelser, vilka vittnar om olika tidslager och skeenden som gemensamt utgör Svenljungas historia.

Restaurering av stenvalvsbron i Svenljunga är ur antikvariskt perspektiv högst angeläget för bevarandet av dessa värden. Stenvalvsbron är en viktig symbol för bygden och utgör en del av dess identitet.

Nollalternativet – att lämna bron utan åtgärd – innebär permanent förlorad funktion och fortsatt förfall. Vilket så småningom innebär förlust av ovan beskrivna kulturhistoriska värden och betydande negativ konsekvens för samhällets identitet samt Svenljunga som kulturmiljö.

Göteborg 2023-02-17

Anna Rodin

L I N D H O L M
RESTAURERING AB

anna@lindholm-restaurering.se

tel 031-336 09 40/0723-20 37 19

KÄLLOR

- Ahlsén, B. (2000) *Sjuhärads gamla stenbroar: berättelser och bilder*.
- Lantmäteriets historiska kartor.
- Älvsborgs länsmuseum; Broinventering (1980).
- Länsstyrelsen i Västra Götalands Län, handlingar i ärendet dnr: 220-16788-95.
- Länsstyrelserna; faktablad *Broar och vadställen* (2015).
- Länsstyrelsen i Gävleborgs Län; *Stenvalvsbro i Trogsta*.
- Riksantikvarieämbetets Fornsök.
- Svenljunga hembygdsförening.
- SVT Nyheter; *200 år gammal bro i Svenljunga har rasat: "Jättetråkigt"* (2022).

Bilder om inget annat anges; Anna Jansén Svärd, februari 2023.